

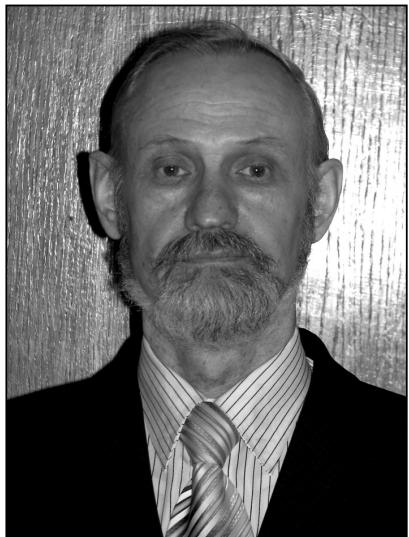

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ГЕОПОЛІТИКА РОСІЇ НА ПІВНІЧНОМУ КАВКАЗІ

Юрій ВОЗНЮК,

*відповідальний секретар журналу
«Воєнна історія», історик;*

Валентин САВІНЦЕВ,

*старший викладач кафедри психології та педагогіки
Національного університету оборони України*

Кавказький регіон, що включає Північний Кавказ (Російська Федерація) і Закавказзя (Азербайджан, Вірменія, Грузія), – один з найскладніших регіонів щодо національних і геополітичних інтересів Росії. Це пояснюється низкою різноманітних причин – історичних, етнічних, конфесійних, політичних. Північний Кавказ і Закавказзя здавна населяла безліч племен і народів.

Регіон пережив вторгнення гунів і хазар, арабів і татаро-монголів, турків-сельджуків і Тимура, кримських ханів. Тут панувала Візантія, потім Туреччина і Іран. Майже безперервні феодальні війни, работоргівля, жорстокі набіги, що супроводжувались розоренням господарства і загибеллю безлічі людей, – все це було в історії Кавказу протягом багатьох століть. Російські дослідники

Карта Північного Кавказу

вважають, що відсутність етнокультурної спільності, політико-територіальної єдності були характерними рисами суспільного життя Північного Кавказу і Закавказзя аж до приєднання їх до Росії.

Експерти одноставно відмічають одну зі специфічних особливостей Кавказу – наявність різних культур, безлічі мовних груп, конфесій, цивілізаційно-історичних співтовариств, які часто вступали один з одним у конфлікти. Корінні жителі регіону – грузини, гірські народи Дагестану, вайнахи і адигейці відносяться до кавказько-іберійської мовної сім'ї; азербайджанці, кумики, ногайці, карачаївці, балкарці – до тюркської; осетини, талиші, вірмени – до різних гілок індоєвропейської; тати – до семіто-хамитської й ін. Сучасні народи Кавказу сповідають різні релігії: грузини – православ'я, вірмени – монофіситуську гілку християнства, гірські народи Дагестану і народи вайнахської і адигейської груп – сунізм, азербайджанці – шиїзм і сунізм, тати – іудаїзм. На Північному Кавказі впродовж століть існує також субкультура козаків (кубанських, донських, гребінських, терських).

Підтвердженням високої етнічної мозаїчності Північного Кавказу є такі дані: на його

території проживають численні групи некорінного населення і близько п'ятдесяти корінних народів. Найбільшими з них є:

– **дагестанська група** – 1258498 осіб (гілка іберійсько-кавказької мовної сім'ї), яка включає аварців (514557 осіб), даргинців (321564 осіб), лакців (97753 осіб), лезгин (212146 осіб), табасаранців (78439 осіб), агулів (13830 осіб), рутулів (14988 осіб), цахурів (5221 осіб).

– **вайнахська група** – 1026819 осіб (гілка іберійсько-кавказької мовної сім'ї), що включає чеченців (828994 осіб) і інгушів (197825 осіб).

– **тюркська група** – 742000 осіб – включає азербайджанців (111374 осіб), балкарців (72219 осіб), карачаївців (143971 осіб), кумиків (259302 осіб), ногайців (73703 осіб), татар (62844 осіб), турок (6297 осіб), туркменів (12290 осіб).

– **абхазо-адигська група** – 566059 осіб – (гілка іберійсько-кавказької мовної сім'ї), яка включає кабардинців (373173 осіб), адигейців (116234 осіб), черкесів (46272 осіб), абазин (30380 осіб).

Директор Інституту етнології і антропології Російської академії наук професор В. А. Тишков відзначав, що багато нинішніх «націй» Північного Кавказу – це конструкції вже радянського періоду, коли відбувалося або об'єднання десятків різноманітних груп, як, наприклад, в аварську націю, або, навпаки, з черкесів відбулося виділення кабардинців, черкесів і адигейців. Взаємостосунки між цими народами були складними, якими залишаються і зараз. Між вищеназваними кавказькими етнічними групами відбувається жорстка конкуренція за домінування у кавказьких регіонах, при

цьому демографічній потенціал вайнахсько-дагестанського ареалу приблизно вчетверо більший, ніж адигського.

Всі ці відмінності не могли не позначитися на взаємостосунках етносів Кавказу, які характеризувалися швидше конфліктністю і суперечностями, ніж прагненням до єдності і цілісності. Як відзначає відомий геополітик К. С. Гаджієв, поняття «Кавказ» в цілому, «Закавказзя» і «Північний Кавказ» окремо ніколи не мали політичного змісту. Контури політичної карти Кавказу в історичному минулому залежали від результату боротьби між різними суміжними з ними імперіями.

Проведені дослідження свідчать, що після 1917 р. політична карта Кавказу змінювалась багато разів. Так, в Радянському Союзі існувала Закавказька Радянська Федеральна Соціалістична Республіка (1922–1936 рр.), але потім був узятий курс на створення союзних республік за національною ознакою. Неодноразові зміни проводилися і на Північному Кавказі. При цьому територіально-адміністративні межі нерідко визначалися довільно, що згодом призвело до конфліктів на кавказькому пострадянському просторі. Історичний і сучасний досвід нагадує, що при послабленні центральної влади, з одного боку, загострюються старі національні конфлікти у середині того або іншого регіону країни, з іншого – прискорюються відцентрові тенденції. Так було після першої світової війни, коли зруйнувались імперії Османська, Німецька, Австро-угорська і Російська. Те ж відбулося у 90-х рр. ХХ ст. з Югославією і СРСР.

У радянський період Кавказ був важливим, але не головним у геополі-

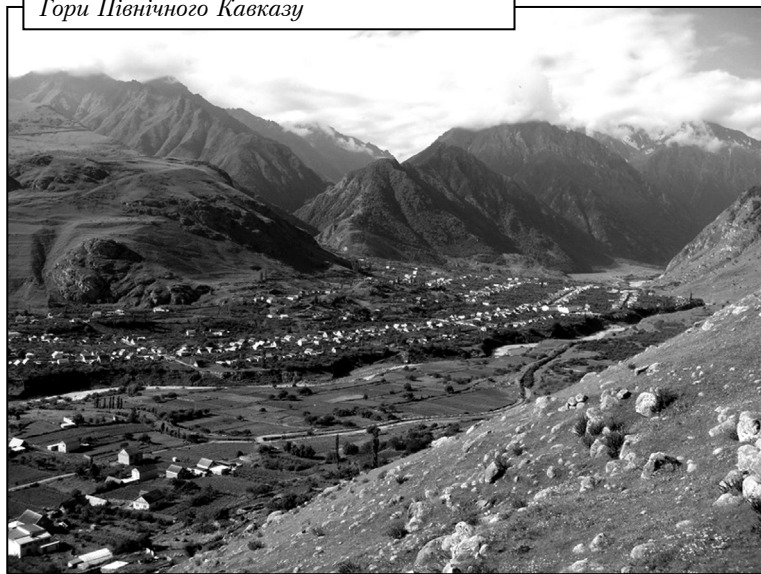
тичних і геостратегічних планах керівництва держави. Він не був у центрі уваги й інших провідних країн світу. Положення змінилось наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Причин збільшення геополітичного значення регіону для Росії декілька. Дослідники виділяють найважливіші з них.

1. Кавказ (і ширше – Кавказько-каспійсько-чорноморський регіон) став розглядатися як величезна комора природних ресурсів, перш за все вуглеводневої сировини. Дані про виключно великі запаси нафти і газу в цьому регіоні з'явилися якраз у період, що передував розпаду СРСР. Зараз існує точка зору, що ці дані були значно перебільшені через політичну і економічну кон'юнктуру.

2. Регіон може стати важливим транснаціональним транспортним вузлом лініями «Схід – Захід» і «Північ – Південь», а за запасами вуглеводневої сировини і розвитку комунікацій – певною альтернативою нафтовидобувним країнам Персидської затоки.

3. Кавказ з геополітичної точки зору розглядається як вразливе місце, «м'яка підчеревина Росії». Тут все ще діють чеченські сепаратисти, міцні позиції ісламського

Гори Північного Кавказу

фундаменталізму, тліють і спалахують воєннича міжнародні конфлікти. Звідси виходить загроза тероризму для всієї Росії. Нові держави Закавказзя орієнтуються на Захід і південних сусідів, віддаляючись різною мірою від Росії.

4. Багато дослідників вважають Кавказ регіоном, який може стати «російськими Балканами» або ланкою «євразійського поясу нестабільності», що охоплює простір від Балкан до Гімалаїв.

5. Кавказ перетворився на один із найважливіших центрів світової політики, де пересікаються локальні, регіональні і глобальні інтереси Росії, США, країн Західної Європи, Туреччини та Ірану. Кавказ у політичному плані дуже неоднорідний. Північний Кавказ – складова частина Російської Федерації. Закавказзя представлено трьома незалежними, загально визнаними державами – Азербайджаном, Вірменією і Грузією.

Тому, розглядаючи ситуацію в регіоні, слід брати до уваги і те загальне, що робить його відносно самостійним об'єктом геополітичного аналізу, і те, що складає особливості різних частин цього великого і важливого регіону, зокрема Північного Кавказу і держав Закавказзя.

Після подій, пов'язаних із розпадом СРСР та кривавими конфліктами, всі аналітики звертають увагу на зростання ролі Північного Кавказу, його виключно важливе геополітичне і геостратегічне положення. Він виступає форпостом Росії у захисті її національних інтересів на південних рубежах і в змозі впливати на обширний простір, що охоплює весь Кавказ, Середній і Близький Схід, Центральну Азію.

Разом з тим, Північний Кавказ нині є самою конфліктогенною зоною Росії. У цьому регіоні конфлікти, сепаратистські і екстремістські настрої проявляються в найгострішій формі. Можна погодитися з думкою тих дослідників, хто стверджує, що сьогодні саме тут проходить випробування на міцність сучасна російська державність. Гострота суперечностей і напруженість на

Північному Кавказі викликана низкою чинників.

По-перше, на всі сфери життя Північного Кавказу накладає відбиток виняткова полінаціональність, причому у кожній народності своя історична доля, культурно-цивілізаційні відмінності, менталітет. Додатковою причиною конфліктогенності виступає історична пам'ять про депортацію у 1944 р. чеченців, інгушів, карачаївців, балкарців, калмиків до Середньої Азії і Сибіру.

По-друге, причиною неспокою на Північному Кавказі є невирішеність багатьох соціально-економічних проблем. За рівнем економічного розвитку це один з найвідсталіших регіонів Російської Федерації. Він дає всього 4% загальноросійського промислового виробництва, реальна зарплата тут майже в 3 рази нижче, ніж по Росії в цілому. У кризі знаходяться нафто- і газодобування, нафтохімічна, машинобудівна і сільськогосподарська галузі, туристичний бізнес. У результаті – масове безробіття, зубожіння населення, молодь, що поповнює ряди безробітних і криміналітету. Соціальна знедоленість загострюється у зв'язку з величезною кількістю біженців. «Брудні вибори», причетність родичів деяких керівників до злочинів, нездатність забезпечити безпеку громадян, боротьба за владу, за перерозподіл ресурсів і благ – все це серйозно перешкоджає досягненню стабільності в регіоні.

По-третє, невірноважений стан Північного Кавказу лежить у світоглядній, ціннісно-нормативній площині. Втрата мобілізуючих ідеалів, що лежать в основі державності, відсутність національної ідеї надзвичайно ускладнюють консолідацію російських етносів. Як справедливо зазначає ряд дослідників, суспільна свідомість народів колишнього СРСР, у тому числі й Північного Кавказу, що позбулись комуністичних ідеалів, опинилась в ідейному вакуумі. Народи, що жили впродовж поколінь в умови зовнішньої і внутрішньої безпеки, у

нинішній ситуації перебувають у стані невизначеності, болісного самовизначення. Втрата співтовариством національного ідеалу веде, як правило, до пошуку нових ідей і проектів, у тому числі, що стосуються національно-державного устрою. При цьому можуть формуватися переконання і концепції, спрямовані як на перебування у складі Росії, так і на дистанціювання від неї.

Криза в усіх сферах життя суспільства призвела до погіршення соціального самопочуття населення (тобто виникнення соціально-психологічного дискомфорту). Унаслідок цих процесів відбулася соціальна дезорієнтація величезних мас людей, які намагалися визначити причину своїх злиднів і часто шукали винуватців усіх бід серед іногородців, чужаків, мігрантів. Таким чином стало формуватися відчуття неприязні до інонаціональних представників. Раптовий відхід і відмова від інтернаціоналізму викликав зростання націоналізму в м'якій або жорсткій формі. При цьому втрачалися ідеологічні, морально-етичні і психологічні заборони і противаги відкритому прояву міжнаціональної ворожнечі. Звідси витікає проблема долі російського і російськомовного населення як у незалежних державах Закавказзя, так і в республіках Північного Кавказу.

Геополітичні інтереси гірських республік Північного Кавказу багато в чому схожі – це просування складним шляхом до встановлення єдності горців, подолання внутрішніх конфліктів і роздробленості, дистанціювання від Москви так далеко, як це можливо на сьогоднішній день, разом із підтримкою з нею економічних відносин, а також пошук геополітичної ідеї, яку було б можливо покласти в основу формування єдиної держави або конфедерації. Стурбованість російських дослідників викликає теза, що цією ідеєю багато в чому стало формування та посилення антиросійських настроїв. Чи зможе Росія зламати ці тенденції, покаже час. Конкуренція щодо за-

своєння цих регіонів відбувалась між кочівниками і осілими землеробами, слов'янами і тюрками. Кавказ був об'єктом багатовікової боротьби Росії й імперії Османа. При цьому, слов'янське населення розселялося поміж місцевих етнічних груп.

По-четверте, чинником, який багато в чому визначає нинішню геополітичну ситуацію на Північному Кавказі, є іслам. Він хоча і виступає як наднаціональна віросповідна система, проте нерідко використовується саме як базовий компонент національної ідеології або націоналізму. З різних причин в останні десятиріччя саме іслам задає тон в дискусіях про геополітичну перспективу регіону. Це є віддзеркаленням загальної, у тому числі демографічної, експансії прихильників цієї релігії, яка забороняє будь-які засоби контролю над народжуваністю. Показово, що якщо в 1980 р. мусульман у світі налічувалося приблизно 780 млн., то на початку 2007 р. ця цифра виросла до 1 300 млн., що склало приблизно 22% від 6,1 млрд. населення планети. У республіках Північного Кавказу мусульмани складають 70 відсотків населення, їх число за останні 20 років виросло майже в 2 рази, тоді як частка слов'янського населення постійно скорочується.

Ісламський фундаменталізм дестабілізував ситуацію на Північному Кавказі і може стати джерелом нових конфліктів на південних рубежах Росії. Достатньо пригадати події серпня–вересня 1999 р. у селищах Карамахи, Чабанмахи, Дженгутай в Буйнакському районі Дагестану, коли проти загонів Басаєва, що вторглися з території Чечні, довелося провести серйозну військову операцію.

Тому ваххабізм та його вплив закономірно знаходяться під пильним оком російських дослідників та влади. У північнокавказьких республіках були прийняті правові нормативні акти щодо його заборони. Ваххабізм знаходиться під заборонаю в республіках Адигея, Дагестан, Інгушетія, Кабардино-Балкарія, Карачаєво-Черкесія. Ваххабіти

Північного Кавказу так само, як їх попередники на Аравійському півострові, зайняли непримиренну позицію відносно всього, що вони вважають новиною в ісламі. Вони на Північному Кавказі, безумовно, вносять дестабілізуючий заряд у силу не тільки екстремістського характеру свого навчання, але також і через складну економічну і політичну ситуацію, що склалася в регіоні. Масова притока у ваххабітську общину відбулася в Чечні і Дагестані. Ваххабізм сьогодні став зручною ідеологічною платформою для цілого ряду деструктивних сил, які діють на Північному Кавказі. У руках держави є найважливіші важелі, уміле використання яких могло б дозволити звузити соціальну базу фундаменталізму.

По-п'яте, дестабілізатором ситуації на Північному Кавказі залишається конфлікт в Чечні. Дві чеченські війни – це не тільки боротьба з міжнародним тероризмом, але й за територіальну цілісність Росії, у захист її життєво важливих інтересів.

Ряд дослідників у Росії і Європі вважає, що на Північному Кавказі, перш за все в Чечні, національним і геополітичним інтересам Росії кинутий відкритий виклик. Директор Центру геополітичних експертиз Росії А. Г. Дугин після страшної трагедії в Беслані відзначав: «ефективність сучасної Російської держави на сьогодні може бути оцінена по одному точному індикатору – це ситуація на Північному Кавказі, положення

в Чечні, протидія сепаратистським тенденціям в інших місцях. Ті сили, які протидіють Росії зараз, поставили певну мету – дестабілізація ситуації в Росії, особливо на Північному Кавказі, припинення російського впливу на пострадянському просторі і, надалі, перехід до третього етапу розпаду євразійського простору в рамках саме Російської Федерації. Ми маємо справу з геополітичним викликом нашої держави».

Війна в Чечні призвела до загибелі десятків тисяч громадян, вибухнула жорстокими терористичними актами в Москві й інших містах Росії, зруйнувала Грозний і багато господарських об'єктів у Чеченській Республіці. Бандформування, хоча нечисленні й істотно ослаблені, діють проти російських військ, МВС, ФСБ, спецназу, керівництва Чеченської Республіки, мирних жителів. На Кавказі, за словами колишнього Президента Північної Осетії А. Дзасохова, вже ціле покоління виросло в режимі тотального конфлікту.

Основними причинами довготривалого збройного опору в Чечні у сучасних умовах більшість дослідників вважають економічні. Для молодих людей роботи дуже мало. Тому існує напрацьований механізм залучення молоді у збройне підпілля. Бойовики вночі приходять до простого мешканця села і настирливо пропонують встановити фугас на дорозі. Відмовлятися небезпечно, а за роботу сплачують 200 доларів. Звичайно, господар погоджується. А щоб не ризикувати, посилає когось з молодших синів: ризик менший, якщо попадеться. А той вночі похапцем не так проводки з'єднав – і загинув. А якщо фугас спрацював, молодий зовсім хлопчик стає героєм. Відразу розпочинається його могутня ідеологічна обробка. У кишені «годувальника сім'ї» з'являються гроші плюс слава «борця з невірними». Він вже вимадав себе кров'ю, тому зворотної дороги для нього немає. Спочатку хлопець продовжує встановлювати фугаси і збирати інформацію для підпілля. Потім здійсню-

ється його тимчасове залучення до якихось операцій. А далі йде в лів назавсім.

Вербувальники до лав підпільних терористичних угруповань Чечні також мають свою тактику. Наприклад, «шахідок» для здійснення терактів відбирають свідомо і поглиблено. Деяким жінкам нагадують, що для них немає іншого мотиву, як змити «ганьбу для роду», тому що їх покинули чоловіки. В інших вміло розпізнають схильність до суїциду. Третіх практично зомбують. Наводиться приклад, коли лікар-психолог військової частини МВС допитував родичку командира бойовиків, яку затримали з вибуховим пристроєм. Вона абсолютно щиро і переконано відповіла на питання про свій ідеал, що вона «Зоя Космодем'янська».

Ситуацію на Північному Кавказі погіршують й етнотериторіальні конфлікти. Створення національно-державних і національно-територіальних утворень у 1920–1930 рр., численні їх реорганізації призвели до претензій одних етнічних груп до інших, частина з яких вилілася в затяжні конфлікти.

Осетино-інгушський конфлікт – перше в Росії збройне етнічно-територіальне протистояння, у яке фактично були залучені офіційні органи влади двох республік. Осетино-інгушське протистояння через Приміський район Північної Осетії призвело до загибелі 600 осіб; було спалено і зруйновано 3397 будинків, майже 30 тис. інгушських жителів цього району були вимушені покинути свої помешкання.

Зіткнення, а потім війна Вірменії з Азербайджаном через Нагірний Карабах у кінці 80-х – напочатку 90-х рр. ХХ ст. забрали тисячі життів, більше ніж 1 млн. стали біженцями. Грузино-аб-

хазький і грузино-південно-осетинський конфлікти теж закінчилися війною. Дві чеченські війни за втратами серед російських військовослужбовців схожі з афганською кампанією СРСР (тільки з 1999 до 2004 рр. втрати Збройних сил РФ в Чеченській Республіці були понад 3390 військовослужбовців). На початку ХХІ ст. на Північному Кавказі налічувалось більше десяти спірних територій.

Велика частина конфліктів до середини першого десятиріччя ХХІ ст. знаходиться у прихованому або «замороженому» стані, внаслідок чого зберігаються загрози і ризик стабільності як всього регіону, так і його окремих частин. Перехід від «замороженого стану» до задовольняючого вимагає значного часу і зусиль не тільки федерального центру Росії, але й учасників протистояння.

Не спадає терористична діяльність у регіоні. Кількість терактів зараз складає 84% від загальної кількості по Росії. За останні півтора року в південному федеральному окрузі затримано 1736 лідерів і активних учасників незаконних «бандформувань» і виявлено 61 факт створення злочинних угруповань, що складає одну п'яту виявлених у Росії. Чеченська Республіка – не єдине місце, де скоюються терористичні

Силовики РФ нараховують на Північному Кавказі 500 бойовиків

акти і діє мережева терористична структура. Зони інтересів і ритми терористичної активності на Північному Кавказі поширюються, загрожуючи безпеці не тільки Чечні, але й Інгушетії, Дагестану, Північної Осетії, Карачаєво-Черкесії, Кабардино-Балкарії і Ставропольського краю. На території Північного Кавказу на сьогоднішній день можуть діяти до 500 учасників «бандформувань». Про це заявив журналістам Росії командувач Внутрішніх Військ МВС РФ, генерал армії М. Рогожкін. «Проте сказати, скільки їх точно, насправді не можна», – визнав він. За даними генерала, здебільшого це молоді люди у віці від 25 до 28 років.

У Дагестані тільки в першій половині вересня 2009 р. від рук терористів загинуло 12 співробітників правоохоронних органів, а 18 бойовиків вбиті при вчиненні збройного опору в момент затримання. «Дагестанський хаос» у Вашингтоні сьогодні вважають проблемою номер один для Росії на Північному Кавказі. Найбільша республіка регіону останнім часом очолила список «гарячих». Політичний радник комісії Хельсінкі США Кайл Паркер говорить, що зсув центру нестабільності на Північному Кавказі ставить у глухий кут міжнародні організації. «Хвиля насильства просто захлеснула Дагестан у 2009 р. Наша комісія уважно спостерігала за розвитком подій на російському Північному Кавказі останніми роками. З часу оголошеного закінчення контртерористичної операції в Дагестані наші побоювання з приводу ескалації ситуації продовжують зростати, – підкреслює Паркер, – це торкається і прав людини і питань безпеки. Зараз виникає відчуття, що ситуація в Чечні значно стабільніша за ситуацію в сусідніх Дагестані і Інгушетії». Російські аналітики і журналісти говорять про те, що кризу в Дагестані можна було передбачити. Журналіст «Нової Газети» О. Мілашина свідчить, що республіка стала місцем класичної вендети на фоні боротьби з релігійним екстремізмом. «Так звана боротьба з ваххабізмом в Дагестані обертається тим,

що коли міліція катує підозрюваних у ваххабізмі, родичі тих, хто вже вбитий, вбивають у відповідь міліціонерів», – підкреслює Олена Мілашина. Олексій Малашенко з дослідницького інституту Карнегі додає, що ситуація в республіці вийшла з-під контролю і наближається до «точки неповернення». «Про Дагестан потрібно давним-давно було кричати в Росії, – вважає експерт. – Якщо ми продовжуватимемо дивитися на республіку зі сторони, то визнаємо, що там кожного тижня, а то і щодня когось вбивають. Там вже вбили трьох міністрів, не рахуючи муфтія, заступника муфтія, полковників, заступників міністрів та ін. Це ненормально».

26 вересня 2008 р. Дагестанський науковий центр РАН спільно з регіональним центром етнополітичних досліджень ДНЦ РАН, міністерством з національної політики, інформації і зовнішніх зв'язків Дагестану, а також адміністрацією міста провели регіональну наукову конференцію «Північний Кавказ в сучасній геополітиці Росії». У роботі наукової конференції взяли участь вчені з Ростова, Інгушетії, Північної Осетії, Калмикії, Москви і Дагестану. Вчені Північного Кавказу стурбовані проблемами геополітики регіону і вважають, що Росія стрімко втрачає вплив на Північному Кавказі.

Такої же думки притримуються й експерти комісії американського підрозділу ОБСЄ «Хельсінкі», які присвятили обговоренню цього питання спеціальні слухання в конгресі США. Незважаючи на вживання багатьох заходів різноманітного характеру, Північний Кавказ, на думку американських експертів, перетворюється на геополітичну чорну діру, а неможливість міжнародного співтовариства отримати доступ до цього регіону ще більше погіршує ситуацію. В американському конгресі визнають: не дивлячись на постійну заклопотаність ситуацією на російському Північному Кавказі, про сам регіон у Вашингтоні знають дуже мало. Доступ США туди закритий, оскільки Росія розглядає будь-яку іноземну діяльність,

включаючи гуманітарну, як втручання у внутрішні справи країни. А. Малашенко, спеціально запрошений на слухання у конгресі, вважає, що США знаходяться в цьому плані на найбільш невідповідній позиції. «Американцям важче ніж іншим. За ними імідж великої держави, за ними грузинські проблеми і багато що інше, тому до американців російські власті відносяться дуже негативно. А місцева мусульманська влада не любить американців, тому що вважає їх ісламофобами», – каже Малашенко.

У свою чергу, чеченський «вузол» завдає великого політичного і морального збитку Росії на світовій арені, підігриваючи антиросійські настрої. Керівництво Російської Федерації шукає не тільки військові, але і політико-дипломатичні важелі врегулювання конфлікту. І ця робота приносить свої плоди. У Чечні налагоджується мирне життя, відновлюється господарство, відроджується культура. Створені чеченські національні підрозділи військ МВС Росії. Багато експертів вважає однією з причин збереження вибухонебезпечного стану на Північному Кавказі відсутність у федеральній владі Росії чіткої концепції щодо цього регіону. Повільно напрацьовується достатньо надійний механізм, який би зберігав крихкий етнополітичний баланс між республіками, не допускаючи подальшої ескалації конфлікту.

На необхідність вирішення проблем Північного Кавказу звернув увагу голова уряду Російської Федерації В. В. Путін на засіданні уряду. Він підкреслив, що слід кардинально змінити всю політику на Північному Кавказі, який є і жертвою тероризму, і плацдармом для його відтворення.

Останніми роками на Північному Кавказі складається нова система взаємодії сил і засобів, що здійснюють контроль над ситуацією на Північному Кавказі. Указом президента Росії Д. Медведева від 19 січня 2010 р. створений Північно-Кавказький федеральний округ. Його суб'єктами є Дагестан, Інгушетія, Кабардино-Балкарія,

Карачаєво-Черкесія, Північна Осетія, Ставропольський край, Чеченська Республіка. Повноважним представником президента у новому окрузі призначений колишній губернатор Красноярського краю О. Хлопонін. Це рішення викликало широкий резонанс у ЗМІ і в експертному співтоваристві. Це не дивно, адже поява нового округу сама по собі є неординарною подією.

Більшість експертів вважають, що геополітичні і геостратегічні завдань Російської Федерації на Північному Кавказі можна звести до таких аспектів: реалізувати життєздатну концепцію діяльності федеральних властей у Північно-Кавказькому регіоні; не допускати кривавих взаємин у регіоні, зіткнень народів, що проживають там; більш активно вирішувати соціально-економічні проблеми; повною мірою використовувати політичні, економічні, гуманітарні й інші шляхи для врегулювання конфлікту в Чечні.

При організації роботи федеральних структур РФ на Північному Кавказі вважається за необхідне дотримуватися принципу різнотериторіальності – різноконтурності рівнів: податкових, природоохоронних, транспортних і ін., розміщення центрів їх управління в різних північнокавказьких містах. Потрібно передбачити можливість утворення спеціальних регіонів за прикладом існуючого еколого-курортного району кавказьких мінеральних вод, створеного президентським указом у 1993 р., який керується спільно регіональними або федеральною владою. Межі таких особливих регіонів можуть не співпадати з межами суб'єктів федерації. Мета подібних заходів – подолати замкнутість політичного і соціально-економічного життя окремих регіонів – суб'єктів федерації, уникнути концентрації всієї влади і тотального підкорення на цьому рівні, створити багатоцентричність політичного життя, побудувати складні системи заборон і противаг. Засоби з федерального бюджету повинні йти дисперсно, на різні рівні. Для національних меншин це, зокрема, означає появу нових шляхів рішення

своїх проблем, додаткові можливості самореалізації в управлінських структурах, що знову склалися.

Незважаючи на значні втрати і трансформації, які зазнали культури народів Кавказу, багато корінних основ традиційного побуту і світогляду збереглося, і вони продовжують здійснювати потужний вплив на формування етнокультурного вигляду й обличчя народів. Для кавказької етнокультурної самосвідомості деякі загальноросійські стандарти залишилися неприйнятними, хоча за межами побутової повсякденності (у суспільно-політичному житті, правовій системі, професійній культурі, науці, інформації) загальноросійські культурні цінності присутні достатньо могутньо. Це складне співіснування і своєрідний культурний діалог експерти вважають за необхідне підтримувати як найбільш оптимальне для цього регіону Росії.

Більшість експертів притримуються думки, що остаточною проблемою внутрішнього сепаратизму в республіках давнього сумісного і змішаного проживання громадян різних національностей на Північному Кавказі повинна розв'язуватися шляхом демократизації, а саме – поліпшення системи управління, змінюваності властей і більш широкого представництва різних груп в органах

влади, а не подальшого розподілу державних утворень в умовах, коли неможливо провести адміністративні межі серед етнічних ареалів. Аналітики радять посилити роботу з радикально налаштованими духовними лідерами, нейтралізації їх позицій і недопущення мобілізації населення навколо політичних проєктів, які не є реалістичними. Проте, перспектива «кантонізації», тобто утворення окремих національних районів у межах існуючих

республік не повинна виключатися з порядку денного, проте реалізовувати цей варіант слід через систему конституційних референдумів і поступово, щоб не допускати невірних помилок.

На думку фахівців, Російська Федерація має бути зацікавлена у стабільності на своїх південних кордонах, у становленні і зміцненні держав Закавказзя, дружніх Росії, політично і економічно орієнтованих на неї. У національних інтересах Росії перешкоджати формуванню коаліцій антиросійської спрямованості в Кавказькому регіоні, протидіяти посиленню військового і політичного впливу інших країн у державах Закавказзя. Росії також вигідна співпраця з США й іншими країнами Заходу в справі забезпечення миру і стабільності на Кавказі. Зовнішня політика Російської Федерації має сприяти зближенню зі країнами ісламського світу, зміцненню зв'язків з сусідніми Іраном і Туреччиною, прикаспійськими державами.

Нещодавно президент РФ Д. Медведєв заявив, що проблеми на Кавказі мають системний характер: «Це і відносна бідність населення, дуже високий рівень безробіття, жахливі масштаби корупції, системні деформації в державному управлінні на регіональному рівні, коли ефективність органів вла-

ди є вкрай низькою. І, на жаль, це часто супроводжується втратою довір'я до влади, втратою авторитету влади». Медведєв підкреслив й інші проблеми Кавказького регіону – надмірну залежність від федеральних субсидій, яка стримує розвиток бізнесу; присутність іноземних мусульманських екстремістів і контрабанда наркотиків. Сергій Арутюнян, експерт по Кавказу Російської академії наук, в інтерв'ю «Голосу Америки» висловив думку, що Кремль повинен вжити

дієвих заходів, щоб не дати відірвати від Росії її кавказькі республіки. «Якщо і далі не робити кроків до побудови правової держави, – сказав Арутюнян, – не присікати корупцію, не підтримувати середній клас і навіть дрібного виробника, не створювати робочих місць, не надавати можливостей для отримання освіти, зберігати положення, коли без грошей взагалі нікуди не сунути-мешся, тоді Росія втратить Кавказ».

ДЖЕРЕЛА

1. Хоперская А. Н. Современные этнополитические процессы на Северном Кавказе. – Ростов-на-Дону, 1997.
2. Абдулатипов Р. Г. Защитить прекрасное разнообразие мира // Дружба народов. – 1998. – №10.
3. Тишков В. А. Этнология и политика (статьи 1989-2004) – 2-е изд. доп. – М., 2005.
4. Дзидзоев В. Д., Кадилаев А. М. В поисках национального согласия. – Махачкала, 2002.
5. Федеративный договор. Документы. Комментарии. – М., 1992.
6. Лысенко В. Н. Какую федерацию мы построили (К пятилетию подписания Федеративного договора) // Независимая газета. – 1997. – 28 марта.
7. Аринин А. Н. Проблемы развития российской государственности в конце XX века (в кн. Федерализм власти и власть федерализма). – М., 1997.
8. Шаймиев М. Ш. Выветрить дух имперского мышления из коридоров власти / Российская газета. – 1993. – 8 сентября.
9. Конституция Российской Федерации. М., 1993.
10. Сикевич З. В. Социология и психология межэтнических отношений. – СПб., 1999. – С. 35.
11. Тернистый путь к свободе. – Грозный, 1992.
12. Конституция Чеченской Республики. Грозный. 1992.
13. Материалы международной научной конференции. – Владикавказ, 13–14 октября 2005 г.
14. Мсоева Ф. Б. Этнополитический фактор федерализма на Северном Кавказе в конце XX – начале XXI в. СОИГСИ. – г. Владикавказ.admin.7.02.2010.
15. Шейх Ясин Расулов. Джихад на Северном Кавказе: сторонники и противники. – Глава I. – 23.01.2010.
16. «Північний Кавказ в сучасній геополітиці Росії». Матеріали наукової конференції 16. – 26.9.2008 р. – Махачкала. – Дагестанський науковий центр РАН.